

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК АУТИЗМУ В УКРАЇНІ

THEORETICAL APPROACHES OF THE STUDY OF THE SIGNS OF ATTITISM IN UKRAINE

Проблема аутизму для українського суспільства не нова, але вивчена недостатньо. У статті висвітлюються теоретичні методи дослідження ознак аутизму. Представлена статистика поширеності аутичних розладів в Україні. Автором проведений теоретичний аналіз різних поглядів на поняття, природу й ознаки аутизму. У результаті теоретичного аналізу думок учених, що вивчали різні сторони аутизму, зроблено висновок про ступінь дослідженості питання ознак аутизму в Україні, а також окреслено перспективи його подальших досліджень.

Ключові слова: аутизм, розлади аутичного спектра, ознаки аутизму, аутичні риси, прояви аутизму.

Проблема аутизма и аутичных расстройств является для украинского общества не новой, но недостаточно изученной. В статье освещаются теоретические подходы к исследованию признаков аутизма. Представлена статистика распространенности аутичных расстройств в Украине. Автор провел теоретический анализ различных взглядов на понятие, природу и

признаки аутизма. В результате теоретического анализа мнений ученых, изучавших разные стороны аутизма, сделан вывод о степени изученности вопроса признаков аутизма в Украине, намечены перспективы дальнейших его исследований.

Ключевые слова: аутизм, расстройства аутистического спектра, признаки аутизма, аутичные черты, проявления аутизма.

The problem of autism and autistic disorders for Ukrainian society is not new, but not yet sufficiently studied. The article highlights the theoretical study of the symptom of autism. Presented statistics of the prevalence of autistic disorders in Ukraine. The author conducted a theoretical analysis of different views on the concept, nature and signs of autism. As a result of the theoretical analysis of the opinions of scientists who studied different aspects of autism, the conclusion was drawn about the degree of study of the issue of signs of autism in Ukraine, as well as prospects for further research on this issue.

Key words: autism, autistic spectrum disorders, signs of autism, autistic features, autistic manifestations.

УДК 376

Мойсеєнко І.М.,
старший викладач кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивного навчання Дніпровської академії неперервної освіти

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Аутизм є надзвичайно складною проблемою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Сучасний етап розвитку теорії і практики спеціальної педагогіки, психіатрії та психології характеризується посиленою увагою до поглибленого вивчення особливостей психічного розвитку дітей з аутизмом, їхніх когнітивних можливостей, до виявлення особливостей формування в них пізнавальних, психічних функцій, розвитку емоційно-вольової сфери, соціальних відносин, комунікативної поведінки, що має велике науково-практичне значення. Проблема навчання, виховання та розвитку цієї категорії дітей сягає своїм корінням у симптоми аутизму. Виявлення симптомів аутизму та визначення ознак надасть можливість зрозуміти проблему, отже, надати ефективну допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аутизму й аутистичних розладів для українського та світового суспільства не є новою. Ця проблема вивчалася і висвітлювалася в науковій медичній, психологічній і педагогічній літературі. В основному це були закордонні дослідження (Н. Asperger, Л. Bender, М. Bristol, С. Harris, В. Hermelin, Л. Kanner et c.). Науковим розробленням проблем аутизму в Україні зацікавлені як науковці, так і практики (Т. Ілляшенко, С. Конопляста, К. Островська, М. Рождественська, М. Химко, Д. Шульженко). Сучасність потребує від науки нових прогресивних поглядів на проблему подолання аутизму, що дає підстави для прогнозу

розвитку та визначення освітньо-реабілітаційного маршруту для дитини з аутизмом [7, с. 527; 8, с. 252].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних теоретико-емпіричних досліджень та гіпотез щодо дослідження ознак аутизму визначає цікавість до окремих дефіцитів психічної діяльності, тобто когнетивної дисфункції, сенсорно-перцептивних особливостей, проблемності встановлення соціальних зв'язків, нездатності грати, формування складних емоцій у контактах, обмеження оперативної пам'яті, здатності до переключення уваги, емпатії тощо. Концепція вивчення проблем та виявлення ознак аутизму істотно збагатилася останнім часом. Це сприяє розвитку інноваційних організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання дітей з аутизмом. Акумуляування світового та відчизняного досвіду дає можливість більш глибокого вивчення проблем аутизму, визначення симптомів, ознак аутичного спектра, докладання зусиль до розроблення шляхів допомоги дітям з аутизмом.

Мета статті. Американська асоціація психіатрів визначає такі критерії аутизму: стійкий дефіцит соціально-емоційної взаємодії, дефіцит невербальної комунікації та дефіцит вміння розвивати, підтримувати і розуміти стосунки, а також обмежені, повторювані зразки поведінки, інтересів чи діяльності. Метою нашого дослідження є пошук верифікованих емпіричних досліджень, які розши-

рюють можливості розпізнавання спеціалістами розладів спектра аутизму. Проблема аутизму цікавить як науковців, так і практиків. У поле нашого інтересу потрапили саме теоретичні дослідження українських науковців щодо виявлення ознак аутизму.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в усьому світі аутичні розлади в дітей трапляються частіше за дитячі онкологічні захворювання, синдром Дауна, глухоту та відсутність зору, взятих разом.

Аутизм стає однією з головних причин дитячої інвалідності. Прогноз залежить від ступеня тяжкості аутичних розладів, наявності чи відсутності органічних уражень, розвитку інтелекту, мови та своєчасності психолого-педагогічних заходів. Відомо, що за відсутності лікування, корекційної допомоги майже 70% дітей з аутизмом мають надалі тяжкі порушення та потребують постійного догляду сторонніх осіб.

Як повідомляє Центр психічного здоров'я при Міністерстві охорони здоров'я (далі – МОЗ), у 2013–2017 рр. кількість зафіксованих випадків аутизму в Україні зросла вдвічі. За офіційними даними, 2013 р. із розладами спектра аутизму траплялась одна дитина з 11,7 тисяч дітей, а у 2017 р. – уже одна з 5,6 тисяч.

Показник поширеності розладів аутичного спектра (далі – РАС) стабільно зростає: 2006 р. – на 27,2 %, 2007 р. – на 19,1%, 2008 р. – на 20,2%, 2009 р. – на 20%, 2010 р. – на 16,4%, 2011 р. – на 37,8%, 2012 р. – на 25,3%, 2013 р. – на 38%, 2014 р. – на 4,6%, 2015 р. – на 26,4%, 2016 р. – на 25,3%. На кінець 2017 р. цей показник становив 27,8 випадків захворювання на РАС на 100 000 дитячого населення в Україні. Кількість пацієнтів із РАС, які перебувають на обліку, зросла із 662 осіб у 2005 р. до 7 491 пацієнта у 2017 р. За даними Всесвітньої організації здоров'я (далі – ВОЗ) за 2017 р., одна зі 160 дітей має розлад аутистичного спектра. В Україні такий діагноз не ставлять на ранніх стадіях, тому достовірних даних про точну кількість дітей з аутизмом немає.

Термін «аутизм» характеризує якісні відмінності, труднощі в побутових, соціальних стосунках і спілкуванні й особливу стереотипність поведінки. Аутизм діагностується в дітей, молоді та дорослих, якщо їхня поведінка відповідає критеріям, визначеним у Міжнародній статистичній класифікації хвороб та споріднених проблем, пов'язаних зі здоров'ям (далі – МКХ-10) і настанові з діагностики, статистики і класифікації психічних порушень DSM-V, а також значно впливає на життєдіяльність. Загальний термін, який уживають у МКХ-10 і DSM-V, – «розлади загального розвитку» (далі – РЗР); зараз цей термін уживають як синонім розладу аутистичного спектра (за винятком синдрому Ретта): дана поведінка визначається

групою розладів, з різними причинами і проявами. У даній статті термін «аутизм» є тотожним поняттю «розлад аутистичного спектра».

Клініцисти розглядали аутизм як порушення фізіологічних процесів. Так, С. Мнухін виявив порушення активуючих впливів із боку утворень стовбура мозку; Д. Ісаєв та В. Каган – порушення лобно-лімбічних функціональних зв'язків, що відіграє важливу роль у виникненні розладів системи організації і планування поведінки; М. Рождественська зазначила, що в анамнезі часто вказується внутрішньоутробна чи пологова патологія або перенесені в ранньому дитинстві вторинні (після кору, вітряної віспи й ін.) енцефаліти, травми черепа; І. Марцинковський розглядає аутизм як спектральне порушення, за якого патерни симптомів, рівень здібностей, особливості розумового, психічного, емоційного, мовного розвитку наявні в різноманітних комбінаціях, аутичні порушення можуть мати різні ступені тяжкості.

Цю думку поділяють учені Н. Андрєєва, А. Душка, В. Бондар, І. Логвинова, С. Конопляста, М. Різдяна, Т. Сак, В. Синьова, Т. Скрипник, Е. Островська, В. Тарасун, А. Хворова, А. Чуприков, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін. [5; 11; 12; 14].

Багато вчених України проводять свої дослідження щодо проблематики аутизму. Зокрема, Я. Багрій, О. Богдашина вивчали сутність аутизму; К. Островська описувала проблеми психологічної допомоги дітям з аутизмом; Т. Скрипник розробила комплексну програму розвитку дітей з аутизмом; В. Тарасун описала концепції розвитку, навчання та соціалізації дітей з аутизмом; Г. Хворова описала, як надавати психолого-педагогічну допомогу дітям із розладами спектра аутизму; Д. Шульженко досліджувала психологічну корекцію аутистичних порушень і формування готовності дітей із розладами аутичного спектра до навчання в школі. Низка вчених (М. Веденіна, І. Марценковський, О. Мастюкова, О. Нікольська, О. Романчук, Н. Сіماشкова, Т. Скрипник, Г. Хворова, Д. Шульженко, А. Чуприков та ін.) досліджували проблеми вивчення комунікативної діяльності в дітей з аутизмом. Особливого значення набуває вирішення цієї проблеми стосовно категорії дітей із розладами спектра аутизму, що мають проблеми у сфері соціальної взаємодії та спілкування.

Визначення того, які проблеми має аутизм, змінюється та доповнюється в науці до сьогоднішнього дня. В. Бондар зазначає, що аутизм – це хворобливий стан психіки людини, що характеризується послабленням зв'язків із реальністю; виявляється в зосередженості на власних переживаннях, обмеженні спілкування з іншими людьми [10, с. 7].

Д. Шульженко визначає аутизм як спектральний розлад. На думку вченого, це означає, що симптоми та здібності мають місце в найрізноманітніших комбінаціях та з різним ступенем

тяжкості. Д. Шульженко визначила співвідношення між первинним та вторинним дефектами дитини з аутизмом. Надзвичайна глибока вразливість від живої та неживої природи, страхи, фобії, зовнішні стимули (коли дитину спонукають до виконання завдань), сильне напруження спричиняють появу вторинних ускладнень: роздратування, втомленості. Вони спотворюють світосприйняття дитиною всіх сфер життя, спричиняють заглиблення у власні переживання й агресивне відокремлення від довкілля. Загальним психологічним явищем, на думку Д. Шульженко, є наявність порушення соціальних, комунікативних, мовленнєвих функцій, нетипових інтересів і форм поведінки [15; 16].

Більшість науковців України вважають, що аутизм є спектральним порушенням, тобто паттерни симптомів порушення, рівень здібностей дітей, а також інші характеристики за аутизму спостерігаються в найрізноманітніших комбінаціях, а стан аутизму може мати різні ступені тяжкості.

На думку В. Тарасун, аутичні риси дитини – це труднощі у встановленні контакту з однолітками, специфічні міжособистісні відносини, ігнорування інтересів однолітків або надмірно нав'язлива поведінка, що часто стають причиною соціальної відстороненості з боку як однокласників, так і вчителів. Неадекватна поведінка може викликати серйозні форми проблематичної поведінки, як-от агресія або аутоагресія. Крім того, властиві дітям з аутизмом серйозні проблеми із прагматикою (правильним використанням мовлення), семантикою (обмеженістю словникового запасу) і морфологією (труднощами синтаксису і граматики), розлади просодики й інтонації, вади в сенсорному сприйнятті й обробленні сенсорних стимулів – усі ці порушення можуть стати причиною тривоги, привести до криків, істерики, агресії і самоагресії. Складнощі розуміння і розшифровки сигналів навколишнього середовища (вербальні інструкції і візуальні ознаки, особливо в плані розуміння соціальних правил поведінки, мімічної реакції інших) можуть стати причиною того, що дитина з аутизмом поводитиметься неадекватно чи взагалі не реагуватиме на звернене до неї мовлення [12].

Головним принципом у системі психологічного вивчення дитини Л. Виготський визначив максимальну соціалізацію методів дослідження конкретних функцій, динамічне типологічне тлумачення отриманих під час дослідження даних. Спираючись на ці принципи, В. Тарасун зазначила чинники забезпечення якісного осмислення, інтерпретації проблем аутизма. На думку вченого, обстеження дитини з аутизмом необхідно робити із прогнозом, що встановлюється на різних рівнях.

Перший рівень – симптоматичний, або емпіричний. На цьому рівні висновок обмежується констатацією особливостей розвитку та симптомів. Другий рівень – етіологічний, що враховує не тільки

наявність характерних відхилень, але і причини їх виникнення. Вищий рівень – типологічний, що полягає у визначенні місця та значення виявлених характеристик у загальній картині психічного життя дитини [11].

Аутизм є розладом, який має різноманітні форми прояву, складність його дослідження спричинена взаємопов'язаним характером соціального, когнітивного, мовленнєвого й емоційного розвитку дитини. Науковець Н. Базима виділяє характерні прояви аутизму: дефіцит психічної активності; порушення взаємодії психічних функцій; нерівномірність, парціальність інтелектуального розвитку; порушення цілеспрямованості і довільності уваги; відсутність живої цікавості до нового, дослідження навколишнього середовища; схильність сприймати інформацію, ніби пасивно вбираючи її в себе цілими блоками; реакцію відходу від спрямованих на дитину впливів навколишнього середовища; негативну реакцію або взагалі її відсутність у разі спроб повернення уваги до предметів навколишньої дійсності; швидку виснаженість і перенасиченість будь-якою цілеспрямованою активністю; утруднення в концентрації уваги; складності із символізацією, перенесенням навичок з однієї ситуації в іншу; порушене формування соціальної та комунікативної функцій [1; 2].

Емоційна оцінка іншого, спроба зрозуміти причини його вчинків і спрогнозувати його поведінку, побудова власної стратегії поведінки здійснюється під час міжособистісного сприймання. Діти з аутизмом не розуміють людей. Соціальна перцепція, уявлення про партнера, про його здібності, характер, світогляд, ціннісні орієнтації формуються викривлено.

У результаті вивчення сучасних наукових джерел зазначимо, що останнє десятиліття характеризується підвищеною активністю дослідження проблем розвитку, навчання та соціалізації дітей з аутичними порушеннями, що підтверджується численними публікаціями науковців та практиків. О. Богдашина розглядала проблему аутизма з погляду нормалізації перцепції дітей з аутизмом. Вона бачить проблему в тому, що, з одного боку, люди з аутизмом мають багато спільного, з іншого боку, кожен з них має власні унікальні проблеми сприймання і стратегії адаптації до них. Науковець виділяє декілька теоретичних моделей сприймання:

1. За кількістю сенсорних каналів, що працюють одночасно, люди з аутизмом поділяються на таких, у кого «багатоканальний» і «моноканальний» прийом сенсорної інформації (Williams, 1996 р.).

2. За наявністю каналу (або каналів), які дефіцитарні. Тобто діти з аутизмом спотворено сприймають уявні образи в разі сенсорної стимуляції

ззовні, один або кілька каналів (зір, слух, нюх, дотик, тактильність) так чи інакше дефіцитарен.

3. За інтенсивністю сприймання органами почуття (розрізняється гіпер- і гіпосензитивність).

4. За постійністю чи непостійністю сприймання. Одна з найскладніших рис дітей з аутизмом – мінливість сприймання ними сенсорних стимулів.

5. Діти з аутизмом розвиваються, їхні симптоми змінюються [3].

Сьогодні відомо, що безліч почуттів народжується в лімбічній системі, що являє собою стародавню структуру мозку. І. Маруненко стверджує, що ключову роль у ранніх аутичних проявах порушення соціальної поведінки (пасивність, відсутність ініціативи в процесі взаємодії з іншими людьми, послаблення контакту очей, збіднення мімічної та телесної експресії й ін.) відіграють розлади лімбічної системи [4].

На думку вченого, лімбічна система дає змогу дитині встановлювати соціальні зв'язки, формувати складні емоції із соціальним компонентом, а надалі розвивати такі тонкі почуття, як любов, альтруїзм, співпереживання, щастя.

Дослідження психічних станів є етапом побудови первинних дослідницьких гіпотез. У результаті психічної активності відбуваються кількісні й якісні зміни в усіх сферах психічної діяльності. Під час дослідження особливостей психічної активності дітей з аутизмом Г. Хворова висловила думку про те, що нормальному психічному розвитку дитини з аутизмом перешкоджають дефіцит психічної активності дитини; вади сенсомоторних функцій; вади інстинктивної сфери; мисленнєво-мовленнєві порушення [13].

Науковець виділяє в дітей специфічні прояви аутизму, які значною мірою залежать від ступеня тяжкості хвороби. Це дефіцит потреби в спілкуванні, афективна дезадаптація, порушення поведінки внаслідок недорозвитку регулятивних функцій, варіативність і специфічність інтелектуального та мовленнєвого розвитку.

Останні десятиріччя спрямовані на вивчення специфіки психічного дизонтогенеза дітей з аутизмом, логіки аутичного розвитку, виявлення характеру порушення. Прагнучи розкрити аутизм як цілісне порушення розвитку, Т. Скрипник застосовує два ключових феноменологічних орієнтири. Це, по-перше, розроблення методології всебічного бачення цілого; по-друге, розкриття контексту розвитку дитини з погляду її психічних проявів. Науковець робить акцент на цілісній психічній організації дитини з аутизмом та мікросоціальному середовищі її життєдіяльності. Ознаки аутизму Т. Скрипник визначає як комплексне порушення розвитку, якому властиві різноманітні прояви, що мають сталий перебіг. До характерної «триади» порушень Т. Скрипник відносить порушення соціальної взаємодії, взаємної комунікації, обмеженість

інтересів і повторювальний репертуар поведінки. Науковець зазначає, що окремі ознаки «триади» трапляються в людей із нормальним типом розвитку. Клінічна картина аутизму вар'юється як між різними дітьми так і в одній дитині [9].

Висновки. Сучасна спеціальна педагогіка стоїть на шляху активного вивчення аутизму, що представлено науковою думкою вчених із педагогічних наук, де порушено питання вирішення найбільш насущних проблем аутизму: корекції інтелектуального розвитку, формування соціальних компетенцій, розвитку комунікативної сфери тощо. У результаті вивчення й аналізу сучасних літературних джерел можна зазначити, що науковий пошук в останній час характеризується підвищеною активністю дослідження проблем розвитку, навчання та соціалізації дітей з аутичними порушеннями, що підтверджується численними публікаціями таких науковців та практиків, як: Н. Андрєєва, Н. Базима, А. Душка, Н. Івашура, Х. Качмарик, С. Конопляста, В. Косинкіна, Я. Крет, В. Кротенко, З. Ленів, О. Літвінова, Н. Липка, І. Логвінова (І. Шептун), С. Максименко, І. Марцинковський, О. Мякушко, А. Обухівська, К. Островська, Л. Рибченко, М. Рождественська, О. Романчук, Х. Сайко, Т. Сак, Г. Сивик, В. Синьов, Т. Скрипник, В. Тарасун, Ю. Товкес, Г. Хворова, А. Чуприков, М. Шеремет, Д. Шульженко, О. Шульженко й ін.

Отже, сучасний погляд на клініко-психологічну картину особливостей аутичних порушень перебуває в досить широкому діапазоні розуміння проблеми і потребує створення системи допомоги як в афективно-комунікативній сфері та поведінці, так і щодо активної взаємодії з дорослими та дітьми, у пізнавальній сфері: активного розвитку регуляторно-контрольних дій та інтелектуально-мовленнєвої діяльності. Подальші дослідження спрямовані на вивчення теоретичних аспектів визначення аутизму в сучасній світовій науці, пошук шляхів допомоги дітям з аутизмом розвиватися, навчатися, здолати перепони.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базима Н. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.13. Київ, 2014. 21 с.
2. Базыма Н. Структурирование коррекционного воздействия в работе с детьми с РАС.
3. Богдашина О. Аутизм: определение и диагностика. Донецк : Лебедь, 1999.
4. Маруненко А. Синдром органічного аутизму у дітей з затримкою психічного розвитку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 6. С. 78–80.
5. Островська К. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія. Львів : Тріада-плюс, 2012. 520 с.
6. Романчук О. Розлади спектра аутизму в запитаннях та відповідях. Львів : Колесо, 2009. 168 с.

7. Синьов В. Мультидисциплінарний (медико-психолого-педагогічний) характер діагностики і корекції розвитку особистості при порушеннях процесу соціалізації. *Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі* : матеріали Методологічного семінару АПН України, 19 березня 2008 р. Київ, 2008. С. 527–532.

8. Синьов В., Шульженко Д. Особливості умови соціалізації дітей з аутистичними порушеннями. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : збірник наукових праць. Київ, 2012. № 21. С. 251–256.

9. Скрипник Т. Феноменологія аутизму. Київ : Фенікс, 2010. 388 с.

10. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. В. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436с.

11. Тарасун В. Аутологія : монографія. Київ : МП «Леся», 2014. 580 с.

12. Тарасун В., Хворова Г. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / за наук. ред. В. Тарасун. Київ : Науковий світ, 2004. 103 с.

13. Чуприков А., Хворова Г. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів, 2012. 184 с.

14. Шульженко Д. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей : монографія. Київ, 2009. 385 с.

15. Шульженко Д. Аутизм – не вирок. Львів : Кальварія, 2010. 224 с.

16. Шульженко Д., Андрєєва Н. Корекційний розвиток аутичної дитини : книга для батьків та педагогів. Київ, 2011. 344 с.